

Tomasz Kroc
Politechnika Łódzka
Wydział Budownictwa, Architektury i Inżynierii Środowiska
Koło Naukowe Studentów Architektury „IX Piętro”
Koło Naukowe „Analog”

Na historycznym szlaku parków łódzkich

Artykuł poświęcony jest historii wybranych parków miejskich powstałych w Łodzi w latach 1815-1950. Celem niniejszej pracy jest przybliżenie mało znanych współcześnie informacji dotyczących otaczających nas terenów zielonych w centrum miasta. Jednocześnie autor podkreśla, jak dużą rolę mają tereny zielone w tkance miejskiej.

słowa kluczowe: Łódź, tereny zielone, historyczne parki miejskie.

W obecnych czasach coraz częściej zwraca się uwagę na problemy związane z jakością środowiska, w którym żyje człowiek. Warunki w dużych miastach są szczególnie niekorzystne dla zdrowia – smog, hałas, wibracje, spaliny samochodów, niska bioróżnorodność, przyśpieszone odprowadzanie wód opadowych. Nasilenie obecnych negatywnych zjawisk trudno jest porównać z tym, co miało miejsce w okresie epoki przemysłowej, jednak tak jak wtedy, ludzie poszukują miejsc, do których będą mogli uciec od tych negatywnych czynników¹.

W latach 1839-1840, czyli zaledwie 20 lat po decyzji o powstaniu osady przemysłowej w Łodzi, Gubernator Cywilny uznał za konieczne przeznaczenie części lasów rządowych (17,2 ha) na potrzeby ogrodu publicznego. Kolejne dwa miejskie parki powstały w 1874 i 1899 roku w centrum miasta. Obok parków, z inicjatyw fabrykantów powstawały również ogrody. Założenia te początkowo nie były dostępne dla mieszkańców miasta. Miasto, tak bardzo przemysłowe, tak bardzo robotnicze, miasto kominów fabrycznych i znojnjej pracy ludzi posiada wielkie, nieznanie szerszemu ogółowi zielone bogactwo (...)². Zdanie to podsumowuje rolę, jaką pełniły tereny zielone już w początkach funkcjonowania Łodzi. Dziedzictwo, jakim są obecnie historyczne tereny zielone w tkance miejskiej, zostało docenione w uchwale Rady Miejskiej dotyczącej Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Miasta Łodzi w 2010 roku poprzez ideę utworzenia „Zielonego Kręgu Tradycji i Kultury”. Koncepcja, która nie doczekała się kontynuacji, zakładała utworzenie wzajemnych powiązań pomiędzy najważniejszymi obiektami architektonicznymi zlokalizowanymi w centrum a terenami zieleni, która tworzy zewnętrzny pierścień wokół śródmieścia³.

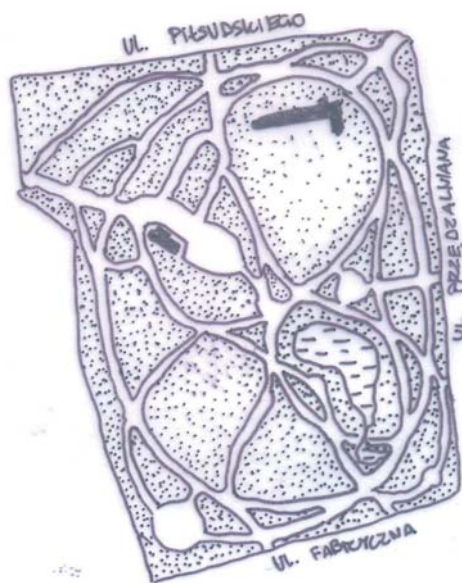
¹ B. Wycichowska, *Elementy holistycznej wizji miasta ogrodu w praktyce rewitalizacyjnej dużych polskich miast* [w:] Kolumna – Las Miasto – Ogród, (red.) Jabłoński M., Wydawnictwo Politechniki Łódzkiej, Łódź 2017, s. 57-72.

² J. Mowszowicz, *Parki Łodzi*, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź 1962, s. 15.

³ *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania miasta Łodzi. Kierunki*, rys. 4 Uchwała Nr XCIX/1826/10 Rady Miejskiej w Łodzi z dnia 27 października 2010 r.

W obrębie wspomnianego pierścienia znajdują się, poza nieurządzonymi terenami zieleni, również historyczne parki, których okresy powstania i pierwotne przeznaczenie były różne. W dalszej części pracy zostaną zaprezentowane trzy historyczne parki wpisane do Rejestru Zabytków; są to parki: Źródliśka, Helenów oraz park im. Jana Matejki. Ponadto zaprezentowany zostanie jeden powojenny park – Staromiejski. Wybór właśnie tych założeń został dokonany subiektywnie przez autora w oparciu o historię prezentowanych parków, ich lokalizację i oddziaływanie na miasto.

Pierwszym opisywanym parkiem jest park Źródliśka I (widoczny na ryc. 1). Jest to najstarszy łódzki park, a właściwie jego część. W roku 1840 na potrzeby rozrastającego się miasta przemysłowego Gubernator Cywilny przeznaczył na publiczny ogród około 40 mórg⁴ lasu miejskiego, będącego pozostałością puszczy łódzkiej. Do dzisiaj rosną w nim drzewa starsze niż przemysłowa Łódź. Był to obszar niedostępny, bagnisty, z występującymi źródłami⁵. Wymagał on oczyszczenia, regulacji źródeł i osuszenia terenu przed przystąpieniem do aranżacji przestrzeni rekreacyjnej. Park stał się miejscem spotkań oraz wydarzeń zarówno artystycznych, jak i rozrywkowych. Był on przeznaczony dla wszystkich mieszkańców i wstęp do niego, pomimo ogrodzenia, był wolny (z wyłączeniem miesięcy zimowych).

Ryc. 1. Schemat parku Źródliśka I
Źródło: opracowanie własne.

W latach pięćdziesiątych dziewiętnastego wieku zachodnią część parku sprzedano fabrykantowi Karolowi Scheiblerowi, który na tym terenie wybudował budynki fabryczne wraz z infrastrukturą, własną rezydencją oraz prywatny ogród⁶.

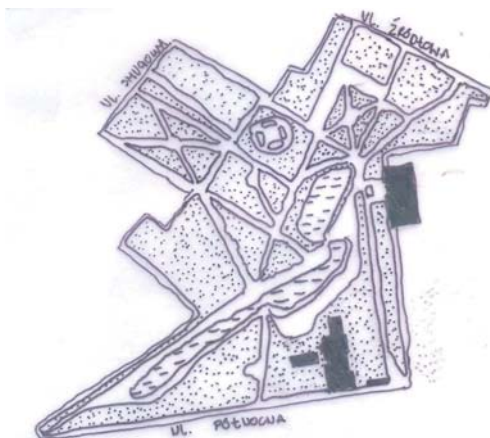
⁴ Morga to historyczna jednostka powierzchni, która na ziemiach polskich osiągała różne wartości. Najczęściej jej wartość w przybliżeniu wynosi 0,56 ha (morga chełmińska).

⁵ O. Flatt, *Opis miasta Łodzi pod względem historycznym, statystycznym i przemysłowym*, Wydawnictwo Grako, Łódź 2002.

⁶ Park w sąsiedztwie rezydencji Scheiblera nosi obecnie nazwę Źródliśka II.

Podział parku na dwie części sprawił, że przez lata rozwijały się one osobno, tworząc dwa niezależne założenia parkowe. Był to pierwszy znaczący „cios” dla parku, gdyż właśnie odsprzedane tereny były bardziej zasobne w źródła, które od teraz miały służyć do zasilania fabryk. Następnym niekorzystnym wydarzeniem był upadek powstania styczniowego i w konsekwencji ograniczenie działalności samorządu oraz brak funduszy na utrzymanie ogrodu. W związku z tym został on kilkakrotnie wydzierżawiony, lecz mimo to jego stan się nie poprawiał i park stawał się mało atrakcyjny w porównaniu do powstających założeń prywatnych. Od 1906 roku był on znowu zarządzany przez władze miejskie, a w 1923 roku doczekał się gruntownej przebudowy i uzyskał formę, jaką można obserwować do dzisiaj.

Drugim parkiem opisywanym w tej pracy będzie park Helenów (schemat parku został zaprezentowany na ryc. 2). Jego powierzchnia wynosi ok. 12,2 ha, więc jest zbliżony pod względem wielkości do parku Źródlika I. Powstał on w podobnym okresie, to jest w połowie dziewiętnastego wieku. Różnicą jest jednak to, że jego założycielem była osoba prywatna – przemysłowiec Karol Anstadt. Wstęp do parku był możliwy wyłącznie po wniesieniu opłaty, w wyniku czego służył on przede wszystkim elitom.

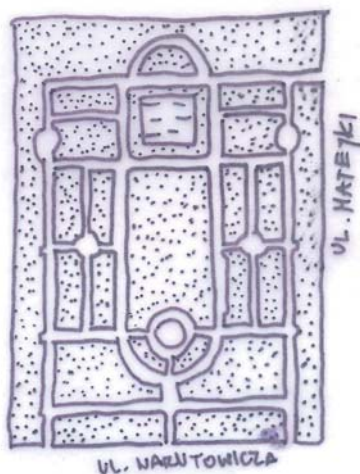

Ryc. 2. Schemat parku Helenów
Źródło: opracowanie własne.

Podobnie jak pierwszy łódzki park, ten też powstał na terenach podmokłych, trudnych do przekształcenia w tereny zdatne do zlokalizowania zabudowy. Jest jednym z trzech łódzkich parków, które przecina rzeka Łódka. Rodzina Anstadtów, która pierwotnie korzystała z ogrodu do spotkań z elitami miasta, z czasem otworzyła go dla szerszego grona mieszkańców, których było stać na jego odwiedzenie. Dla jego użytkowników powstało wiele atrakcji, takich jak: stawy z wypożyczalnią łódek, fontanny, aleje spacerowe, zwierzyńiec, tor kolarski, ruiny, grotty. Organizowano tam również wiele imprez, które przyciągały bogatych mieszczan. Dzięki wpływom w spółce zajmującej się budową linii tramwajowych w mieście Anstadtowi udało się w 1898 roku otworzyć linię tramwajową prowadzącą aż do bramy głównej parku przy ulicy Północnej.

Koniec świetności parku związany jest z końcem prosperity Łodzi, czyli z wybuchem pierwszej wojny światowej. Park został zdewastowany, a liczba jego bywalców zdecydowanie zmalała. W dwudziestoleciu międzywojennym podejmowano jeszcze praktycznie bezskuteczne próby przywrócenia jego świetności. W 1946 roku zarząd nad parkiem przejęło miasto, rozebrano ogrodzenie i większość jego atrakcji, przyczyniając się do tego, że obecnie o parku mówi się jako drodze przelotowej pomiędzy ulicami Źródłową oraz Północną.

Trzecim opisywanym parkiem jest park imienia Jana Matejki (schemat parku ukazany został na ryc. 3). Park ten zdecydowanie różni się od tych wcześniej opisywanych. Podstawową różnicą jest fakt, że jest to jedyny park w Łodzi posiadający geometryczną kompozycję. Jest on stosunkowo niewielki, bo zajmuje powierzchnię ok. 2,5 ha. Został stworzony w 1924 roku na życzenie senatora Edwarda Heimana-Jareckiego. Miał on stanowić założenie ogrodowe uzupełniające projektowany pałac właścicieli. Projektu nie dokończono z uwagi na przedwczesną śmierć żony senatora, który dla niej właśnie chciał wybudować rezydencję. Park został odsprzedany i wiązano z nim różne plany, jednak żaden nie był zrealizowany. W 1938 roku teren ten nabyło miasto i przeznaczyło dla ogółu społeczeństwa. Mieszkańcy nie mogli jednak długo cieszyć się jego urokiem, gdyż po wybuchu drugiej wojny światowej park został włączony w tereny pobliskiego szpitala. W okresie powojennym został on odnowiony i ostatecznie oddany do użytku wszystkim mieszkańcom Łodzi.

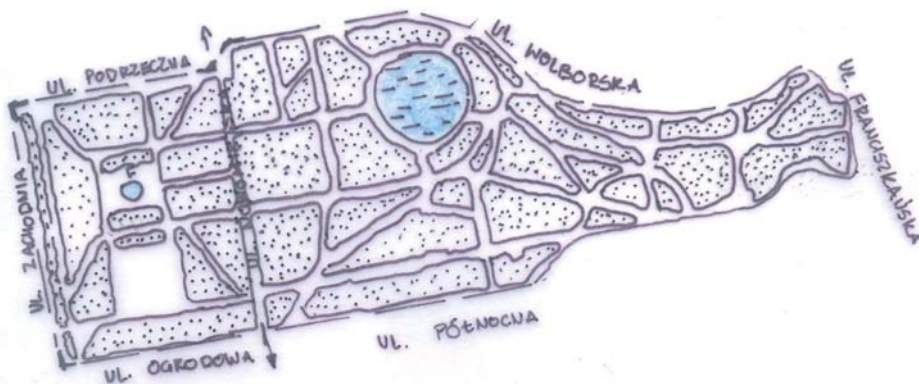

Ryc. 3. Schemat parku im. J. Matejki

Źródło: opracowanie własne.

Ostatni zaprezentowany w tym opracowaniu park położony jest w samym centrum miasta (ryc. 4). Park Staromiejski usytuowany jest pomiędzy najstarszą częścią Łodzi, gdzie znajdowała się pierwsza osada, a powstałą w dziewiętnastym wieku dzielnicą przemysłową. Obszar ten niegdyś zajmował staw na rzece Łódce, ale z czasem, z uwagi na lokalizację, został on osuszony i gęsto zabudowany. Znajdowały się tam dwa tętniące życiem kwartały, pełne mieszkań, sklepów,

zakładów rzemieślniczych; znajdował się tam również targ rybny⁷. Rzeka, która tam płynęła, została częściowo ujęta w kanał. Obraz tętniącego życiem osiedla zmienił się w czasie okupacji hitlerowskiej, kiedy większość mieszkańców – przeważnie pochodzenia żydowskiego – uwięziono w pobliskim getcie, a istniejącą zabudowę wyburzono, aby utworzyć „pas graniczny” wokół getta. W latach pięćdziesiątych dwudziestego wieku obszar ten przeznaczono na lokalizację terenów zielonych, a jednocześnie miał stanowić miejsce uroczystych ludowych pochodów czy wieców. W związku z czym ma on przelotowy charakter oraz (przebudowane już) przestronne place⁸. Z uwagi na trudne warunki gruntowe, związane z wcześniejszym sposobem użytkowania terenu, oraz z powodu lokalizacji parku w samym centrum miasta, zdecydowano się na przesadzenie tutaj drzew wraz z bryłami ziemi, co przyczyniło się do ich lepszego rozwoju. Obecnie wydawać by się mogło, że park ten towarzyszy miastu od jego początków, jednak po dziś dzień świadectwo o jego historii odnaleźć można w parcelacji działek i księgach wieczystych, które do tej pory wskazują na przedwojennych właścicieli.

Ryc. 4. Schemat parku Staromiejskiego

Źródło: opracowanie własne.

Opisane powyżej parki miejskie pochodzą z różnych okresów rozwoju Łodzi. Przykłady te, pomimo ich subiektywnego doboru, pokazują jak ważną funkcję pełniły i pełnią dalej w tkance tego miasta tereny zielone. Dostrzec można nawet ich miastotwórczą rolę – przyczyniają się one do rozwoju różnych funkcji miejskich⁹. Zieleń urządzona spaja otaczającą przestrzeń i daje możliwość jej humanizacji. Można mówić, że tereny zielone pełnią następujące funkcje: rekreacyjne, edukacyjne, kompozycyjne, przewietrzania miasta, ozdobne, estetyczne, izolacyjne, zdrowotne.

⁷ Lokalizacja targu rybnego i sprzedawanych na nim solonych śledzi, które były najtańszą rybą, przez co ogólnie dostępną dla ubogiej ludności sprawił, że do dziś dnia potoczną nazwą tego terenu jest „park śledzia”.

⁸ J. Mowszowicz, *Parki Łodzi*, dz. cyt., s. 211.

⁹ A. Zachariasz, *Zieleń jako współczesny czynnik miastotwórczy ze szczególnym uwzględnieniem roli parków*, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków 2006, s. 192.

Mieszkańcy dużych miast chcą żyć w pobliżu terenów zielonych, o czym świadczą chociażby ceny nieruchomości zlokalizowanych w ich sąsiedztwie.

Obecnie wyzwaniem dla władz wielu miast jest problem naprawy zdegradowanych i zdewastowanych kwartałów miejskich tak, aby wyciągnąć je ze stanu kryzysowego w sposób kompleksowy, na rzecz lokalnej społeczności, gospodarki i przestrzeni miejskiej. Ma to na celu uatrakcyjnienie centrum miast i powstrzymanie zjawiska *urban sprawl*¹⁰. Wspomniane zjawisko jest uznawane, zgodnie z Nową Kartą Ateńską, za jedno z poważniejszych zagrożeń dla miast przyszłości. W łódzkim krajobrazie po upadku przemysłu włókienniczego pojawił się problem zagospodarowania dużych obszarów poprzemysłowych. Część terenów została uwolniona z zabudowy, tworząc wolne tereny inwestycyjne, inne obiekty niszczeją, oczekując na nową funkcję¹¹. Możliwe, że właśnie zagospodarowanie różnych wolnych terenów w mieście z wykorzystaniem zieleni przyczyni się do uatrakcyjnienia obszaru śródmieścia i sprawi, że ludzie odnajdą w nim miejsce, w którym zechcą przebywać. Potrzeba zdrowego miasta rośnie wraz ze świadomością jego mieszkańców¹². Coraz częściej mówi się o zanieczyszczeniu powietrza, smogu, nadmiernym hałasie, zmianach klimatycznych. Ważnym jest, aby przeciwdziałać tym negatywnym czynnikom. Już dzisiaj widać, jak w tkance miejskiej Łodzi pojawiają się próby wykorzystywania zieleni do poprawy jakości życia mieszkańców. Oczywistym jest, że powstanie nowych, dużych założeń ogrodowych w zabudowanym centrum jest mało realne, tak więc dominują tu formy uzupełniania przestrzeni silnie zabudowanych zielonymi strefami.

Pierwszym rewolucyjnym projektem okazał się *woonerf*¹³ na ulicy 6 Sierpnia (zrealizowany w 2014 r.), który sprawił, że wcześniej przeciętna, szara ulica obecnie tętni życiem. W ślad za nią powstały nowe woonerfy na ulicach Piramowicza i Traugutta. Obecnie miasto podjęło wyzwanie realizacji projektu pod nazwą „Zielone Polesie”. Zakłada on przearanżowanie przestrzeni w części łódzkiej dzielnicy Polesie poprzez uspokojenie ruchu, powstanie ulic-ogrodów czy też realizację tak zwanych parków kieszonkowych, które wypełniałyby miejsce brakującej zabudowy w tkance miejskiej. Zgodnie z tą koncepcją obszar ten ma stać się zdrową i bezpieczną strefą dla pieszych i rowerzystów, a jednocześnie nacisk położony na zieleni i małą architekturę powinien przyczynić się do podniesienia atrakcyjności Polesia. Projekt jest obecnie we wstępnej fazie realizacyjnej, ale ocenić można, iż daje on duże nadzieje na dalsze perspektywy rozwoju terenów zielonych w mieście.

¹⁰ Proces poszerzania się miejskich terytoriów na obszary o mniej intensywnej urbanizacji, takich jak przedmieścia i obszary wiejskie, wynikający z rosnącego zaludnienia. W odróżnieniu od planowej suburbanizacji jest procesem niekontrolowanym, wynikającym z popytu na nowe budownictwo i szkodzących środowisku naturalnemu praktyk deweloperskich. Towarzyszy mu dezindustrializacja oraz degradacja centrów miejskich.

¹¹ K. Gasidło, *Problemy przekształceń terenów poprzemysłowych*, Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, Gliwice 1989, s. 74-79.

¹² J. Gehl, *Miasta dla ludzi*, Wydawnictwo RAM, Kraków 2014, s. 6.

¹³ Woonerfem przyjęto w ostatnich czasach nazywać w Łodzi ciągi pieszo-jezdne, wykorzystujące idee uspokojenia ruchu.

Bibliografia

- Gasidło K., *Problemy przekształceń terenów przemysłowych*, Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, Gliwice 1989, s. 74-79.
- Flatt O., *Opis miasta Łodzi pod względem historycznym, statystycznym i przemysłowym*, Wydawnictwo Grako, Łódź 2002.
- Gehl J., *Miasta dla ludzi*, Wydawnictwo RAM, Kraków 2014, s. IX.
- Mowszowicz J., *Parki Łodzi*, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź 1962, s. 7-15.
- Olejniczak A., *#Miasto. Łódź w krajobrazie miast*, Biuro Architekta Miasta, 2017, s. 6-13.
- Sierecka-Nowakowska B., *Rozwój przestrzenny Łodzi przemysłowej u progu XXI wieku w oparciu o dziedzictwo przyrodniczo-kulturowe*, Łódź, wyd. Politechniki Łódzkiej, Łódź 1999, s. 5-20.
- Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania miasta Łodzi. Kierunki*, rys. 4 Uchwała Nr XCIX/1826/10 Rady Miejskiej w Łodzi z dnia 27 października 2010 r. Towarzystwo Urbanistów Polskich, Nowa Karta Ateńska. *Wizja miast XXI wieku. La Nouvelle Charte d'Athenes*, Alinea, Lizbona 2003.
- Wycichowska B., *Elementy holistycznej wizji miasta ogrodu w praktyce rewitalizacyjnej dużych polskich miast* [w:] Kolumna – Las Miasto – Ogród, red. M. Jabłoński, Wydawnictwo Politechniki Łódzkiej, Łódź 2017, s. 57-72.
- Zachariasz A., *Zieleń jako współczesny czynnik miastotwórczy ze szczególnym uwzględnieniem roli parków*, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków 2006.
- Ustawa o rewitalizacji z dnia 9 października 2015 r., Dz.U. 2015 poz. 1777.
- Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym z dnia 27 marca 2003 r., DZ. U. 2003 nr 80 poz .741.

On the historical city parks path in Łódź

Summary

The article is about history of selected city parks established in Łódź between 1815-1950. The aim of this work is to present the information about green areas in the city center, which are not well-known today. Moreover, the author emphasizes the importance of green areas in the urban tissue.

keywords: *Łódź, green areas in the city, historical public parks.*

Recenzował dr hab. inż. arch. Jarosław Szewczyk, prof. PB